

Nužno nasljedno pravo u rimskom pravu i njegovi odrazi u suvremenom hrvatskom pravu

Popović, Nika

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:794018>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Katedra za rimsko pravo

Nika Popović

**NUŽNO NASLJEDNO PRAVO U RIMSKOM PRAVU I NJEGOVI ODRAZI U
SUVREMENOM HRVATSKOM PRAVU**

Diplomski rad

Mentor:

izv. prof. dr. sc. Henrik-Riko Held

Zagreb, 2023.

Izjava o izvornosti

Ja, Nika Popović, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Nika Popović

Sadržaj

1. UVOD.....	1
2. POVIJESNI RAZVOJ RIMSKOG NASLJEDNOG PRAVA.....	2
2.1. Nasljeđivanje po starom civilnom pravu.....	2
2.2. Pretorski nasljedni sustav.....	4
2.3. Nasljeđivanje po carskom pravu.....	5
2.4. Justinijanovo nasljedno pravo.....	6
3. NUŽNO NASLJEĐIVANJE U RIMSKOM PRAVU.....	7
3.1. Formalno nužno nasljedno pravo.....	9
3.2. Materijalno nužno nasljedno pravo.....	12
3.3. Tužbe za zaštitu nasljednikovih prava.....	14
4. SUVREMENO HRVATSKO NASLJEDNO PRAVO.....	18
4.1. Nužno nasljeđivanje u Republici Hrvatskoj.....	19
4.2. Stjecanje nužnog dijela.....	20
4.3. Veličina i vrijednost nužnog dijela.....	22
4.4. Isključenje i lišenje nužnog nasljednika.....	23
5. ZAKLJUČAK.....	26
LITERATURA.....	27

1. UVOD

Pravni poretki uspostavljaju pravno uređenje nasljeđivanja (nasljednopravno uređenje), uređujući pravnu sudbinu onoga što nakon smrti fizičkih (naravnih) osoba preostaje od položaja koji su za života imale u pravnim odnosima¹. Takva se imovina u nasljednom pravu naziva ostavina. Ostavina je predmet nasljeđivanja, odnosno skup imovinskih i neimovinskih prava umrloga koja prelaze na nasljednike². U pravilu će sve što je fizičkoj osobi pripadalo u trenutku smrti, a da nije bilo strogo osobne prirode (tako primjerice, predmet ostavine ne mogu biti prava iz statusnih i obiteljskih odnosa ili prava iz područja javnog prava), pripasti ostaviteljevom univerzalnom sukcesoru *mortis causa* – njegovom nasljedniku (odnosno općini ili gradu koji dobivaju pravni položaj nasljednika)³.

Zakonom o nasljeđivanju⁴ nije izričito definirano nasljedno pravo. Međutim, u teoriji postoje definicije nasljednog prava u objektivnom ili subjektivnom smislu. Nasljedno pravo u objektivnom smislu predstavlja skup pravnih pravila kojima se uređuje sudbina subjektivnih prava i obveza poslije smrti njihova dosadašnjeg nasljednika, dok ono u subjektivnom smislu jest ovlaštenje određene osobe ili određenog kruga osoba da stupe u građanskopravne odnose umrloga. Zahvaljujući pravnom institutu nasljeđivanja svaka iduća generacija ne kreće *ab ovo*, već se nastavlja i nadograđuje na već postojeći cjeloživotni rad njihova prednika⁵.

Korijene suvremenog hrvatskog nasljednog prava pronalazimo u rimskom pravu, najrazvijenijem pravnom sustavu antičkog svijeta. Kako bismo shvatili izražajnu pravnu ali i socijalnu kompleksnost nasljednog prava, potrebno je detaljno proučiti povijesni razvoj ove grane prava kroz najvažnije prekretnice rimske pravne povijesti, neosporivu važnost rimskog prava u njezinom razvoju te analizirati pravne osnovne za stjecanje nasljedstva, stavljajući poseban naglasak na nužno nasljedno pravo u ovom radu.

¹ Gavella, N.; Belaj, V.: *Nasljedno pravo*, Narodne Novine, Zagreb, 2008., str. 5.

² Vidaković Mukić, M.: *Opći pravni rječnik*, Narodne Novine, Zagreb, 2015., str. 711.

³ Gavella, Belaj, *op.cit.* u bilj. 1, str. 18.

⁴ Zakon o nasljeđivanju, Narodne novine, 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, 33/15, 14/19. Dalje u tekstu: ZN.

⁵ Gavella, Belaj, *op.cit.* u bilj. 1, str. 5 sq.

2. POVIJESNI RAZVOJ RIMSKOG NASLJEDNOG PRAVA

Rimsko nasljedno pravo razvija se usporedno s postankom i širenjem privatnog vlasništva. Shodno tome, rimski pravници su granu nasljednog prava, zajedno sa stvarnim i obveznim pravom, svrstali u pravo koje se tiče stvari, tj. imovine (*ius quod ad res pertinet*). Nasljedno pravo se razlikuje od stvarnog i obveznog prava po tomu što obuhvaća pravne poslove za slučaj smrti (*negotia mortis causa*) i što se u prvom redu bavi pitanjima univerzalne sukcesije dok stvarno i obvezno pravo karakteriziraju poslovi *inter vivos*⁶. Ostavinu i nasljedstvo Rimljani su označavali izrazom *hereditas*, nasljednika izrazom *heres*, a ostavitelja izrazom *de cuius* (skraćeno za “*de cuius successione agitur*” što označava onoga o čijem se nasljeđivanju radi), odnosno *defunctus*. U suvremeno doba pojam *hereditas* nema jednako značenje, budući da ostavina ima u vidu umrloga, a nasljedstvo – nasljednika.

Razvoj rimskog prava može se podijeliti na četiri faze: nasljeđivanje po starom civilnom pravu, pretorski nasljedni sistem, nasljeđivanje po carskom pravu i Justinijanovo nasljedno pravo⁷, s time da ćemo u ovome radu primat staviti na one aspekte nasljednog prava koji su imali najznačajniji utjecaj na razvoj nužnog nasljednog prava.

2.1. Nasljeđivanje po starom civilnom pravu

U vrijeme najstarijeg doba rimskog prava nasljeđivanje se temeljilo na zamjeni kućnog domaćina (*pater familias*) kojega bi po njegovoj smrti naslijedio njegov sin (*filius familias*)⁸. Pravo nije reguliralo ono što se događalo unutar obitelji. Odnosi između članova obitelji bili su privatna stvar, a obitelj je prema vani zastupao njezin glavar, *pater familias*⁹. Imajući na umu važnost kako obiteljske zajednice tako i religije toga doba, mjesto kućnog domaćina bilo je od iznimne vrijednosti te ono nikako nije moglo ostati prazno. Stoga se u takvim iznimnim prilikama stvarala situacija “umjetnog nasljednika” putem posvojenja kako zajednica ne bi

⁶ Romac, A.: *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1998., str. 415.

⁷ Romac, A.: *Rječnik rimskog prava*, Informator, Zagreb, 1989., str. 445.

⁸ Romac, *op.cit.* u bilj. 6, str. 416.

⁹ Stein, P.: *Rimsko pravo i Europa. Povijest jedne pravne kulture*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2007., str. 13.

ostala bez glave obitelji¹⁰. Nasljednici u starom dobu nisu imali izbora u pogledu prihvata nasljedstva, upravo zbog svrhe nastavljanja obiteljske zajednice te su se zbog toga nazivali *heredes necessarii*¹¹.

O pravnoj osnovi za stjecanje nasljedstva u vrijeme civilnog prava govori Zakonik XII ploča (*Leges duodecim tabularum*) i običajno pravo. Nasljeđivanje je moglo biti izvršeno na dva načina: temeljem pravnog posla što ga je napravio ostavitelj, nazvan oporukom (*testamentum*) ili pak temeljem pravne norme, tj. zakona (*lex*). U navedenom Zakoniku, V. ploča sadrži tekst u pogledu tutorstva i nasljednog prava¹². Sadržaj V. ploče u pogledu oporučnog nasljeđivanja glasi “kako odredi (*pater familias*) o svojoj imovini i tutorstvu, tako neka bude pravo“. Odredba V. ploče u pogledu zakonskog nasljednog reda navodi kako ukoliko netko umre bez testamenta tko nema svog nasljednika, neka u tom slučaju nasljedstvo pripadne najbližem agnatu, a ukoliko nema agnata, neka nasljedstvo pripadne gentilima¹³. Izjednačavanje riječi *familia* s nasljedstvom vezano je za pretpostavku kako *familia* obuhvaća ne samo određenu skupinu osoba već i nekretnine, stoku, alat i opremu za obradu zemlje, novac i slično¹⁴. Dakle, nakon smrti ostavitelja cijela zajednica, točnije *familia*, biva naslijeđena. Nasljeđivanje po zakonu (*hereditas legitima*) pripada onima koji se sa ostaviteljem nalaze u određenoj obiteljskoj vezi, što znači da imovina treba ostati unutar iste kućne zajednice¹⁵. Interpretacijom Zakonika XII. ploča i određenih običajno-pravnih načela stvoren je čitav sustav instestatnog nasljeđivanja¹⁶.

Kao posljedica sve veće slobode kojom je pojedinac imao za pravo raspolagati svojom imovinom došlo je do prednosti oporučnog nasljeđivanja pred zakonskim nasljeđivanjem, neovisno o tome što je instestatno nasljeđivanje po svojem porijeklu i po svojoj širini bilo i ranije i važnije, odnosno do načela po kojem uz postojanje oporuke nema mogućnosti ni djelomične primjene pravila zakonskog nasljeđivanja. Shodno svemu tome, prevelika ovlaštenja ostavitelja dovode do stvaranja novog pravnog instituta kako bi se zaštitili ostaviteljevi nasljednici. Tako se uz testamentarno i instestatno nasljeđivanje stvara nužno nasljedno pravo¹⁷.

¹⁰ Brune, C. M.: *The Origin and History of Succession in Roman Law*, Law Magazine and Review: A Quarterly Review Jurisprudence, vol. 36, br. 5, 1911., str. 429-445, str. 432.

¹¹ Romac, *op.cit.* u bilj. 6, str. 420.

¹² Horvat, M.: *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2008., str. 42.

¹³ Romac, A.: *Izvori rimskog prava*, Informator, Zagreb, 1973. str. 20.

¹⁴ Held, H.-R.: *Koncept imovine u rimskom pravu*, Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 65, br. 3-4., 2015., str. 556-577, str. 559.

¹⁵ Radin, M.: *Fundamental Concepts of the Roman Law*, California Law Review, Inc., vol. 13, br. 3, 1925., str. 207-228, str. 225.

¹⁶ Romac, *op.cit.* u bilj. 6, str. 419.

¹⁷ Romac, *op.cit.* u bilj. 6, str. 416 sq.

2.2. Pretorski nasljedni sustav

Ključnu ulogu ovdje odigrao je pretor, rimski pravosudni magistrat (*magistratus*)¹⁸. Pretorski nasljedni sustav mijenja civilno nasljeđivanje na način da indirektnim putem ostavinu dodjeljuje krvnim srođnicima (*cognatio*) ostavitelja koji su još za očeva života bili emancipirani i živjeli samostalno (osobe dobrovoljno otpuštene iz očeve vlasti¹⁹). Razlog tomu je taj što pretor nije mogao ukinuti propise Zakonika XII ploča tako da ovdje dolazi do razlike između civilnog intestatnog nasljednog prava (*hereditas*) i nasljeđivanja po pretorskom pravu (*bonorum possessio*)²⁰. *Bonorum possessio* omogućuje širem krugu srođnika koji mogu postati nasljednicima, da uđu u posjed (*possessio*) ostavinske imovine²¹. Ostaviteljevim srođnicima pretor bi dodjeljivao posjed ostavinske imovine te ih štiti dok ne bi postali nasljednici i po civilnom pravu protekom roka dospelosti²². Pretor je pri nekim slučajevima išao usporedno s načelima civilnog prava (kada je nasljednik imao pravo na ostavinu i po *ius civile*) a nekada ih je mijenjao i nadopunjavao (u slučajevima kada *bonorum possessor* nije mogao dobiti nasljedstvo po civilnom pravu)²³.

Bonorum possessio se dijeli u nekoliko podvrsta. Tako razlikujemo *bonorum possessio sine tabulis* ili *ab intestato* gdje se, ukoliko ne postoji oporuka, *bonorum possessio* daje osobama koje su po pretorskom redu pozvane na intestatno nasljeđivanje. *Bonorum possessio secundum tabulas*, kada se *bonorum possessio* daje onome tko je imenovan nasljednikom u takvoj oporuci koja udovoljava zahtjevima pretorskog edikta mada ne bi bila valjana po civilnom pravu²⁴.

I konačno, *bonorum possessio contra tabulas* (pretorsko nužno nasljedno pravo) daje se osobama kojima pretor daje zahtjev na nužni dio nasljedstva temeljem njihove bliske krvne veze iako im civilno pravo možda takav zahtjev ne priznaje, jer nisu više u agnatskoj vezi²⁵. Na taj način pretor indirektno štiti neosnovano izostavljene bliske srođnike²⁶. No, *bonorum possessio* dodjeljivala se samo ukoliko bi to zainteresirani zatražio, a pretor je odredio točne

¹⁸ Romac, *op.cit.* u bilj. 7, str. 283.

¹⁹ *Ibid*, str. 109.

²⁰ Horvat, *op.cit.* u bilj. 12, str. 396.

²¹ Romac, *op.cit.* u bilj. 7, str. 46.

²² Romac, *op.cit.* u bilj. 6, str. 418.

²³ *Ibid*, str. 421.

²⁴ Horvat, *op.cit.* u bilj. 12, str. 397.

²⁵ *Ibid*, str. 97.

²⁶ Jakab, E.: *Inheritance*, u: Plessis, P. du; Ando, C.; Tuori, K. (ur.): *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford University Press, Oxford, 2016., str. 508.

rokove unutar kojih je zahtjev trebao biti podnesen. Za najbliže srodnike rok je iznosio godinu dana, računajući od dana ostaviteljeve smrti, a za ostale je u pravilu rok iznosio sto dana.

Pretorskom djelatnošću je u velikoj mjeri dopunjen, makar još uvijek dosta nesavršen, sustav nužnog nasljeđivanja koje je bilo počelo razvijati civilno pravo.²⁷

2.3. Nasljeđivanje po carskom pravu

Carsko zakonodavstvo nastavilo je put kojim je krenuo pretor, uz istodobno nastojanje za unifikacijom civilnog i pretorskog nasljednog sustava²⁸. Pretorski nasljedni sustav isticao je načelo kognacije kao osnovu nasljeđivanja no i dalje je postojao veliki broj slučajeva gdje su civilni nasljednici imali mogućnost steći ostavinu na štetu kognatskog nasljednika.

Kako je to posebice dolazilo do izražaja u slučaju nasljeđivanja djece od strane majke i obrnuto, carsko zakonodavstvo proširuje reforme koje je provodio pretor te rješava pitanje međusobnog nasljeđivanja majke i djece. Naime, djeca u braku *sine manu* nisu bila majčini agnatski srodnici, pa sukladno tome ni njezini nasljednici po civilnom pravu, a po pretorskom pravu nasljednik drugog nasljednog reda je imao prednost pred njom jer je majka kao kognat ulazila u tek treći nasljedni red²⁹. Tako su donesena dva senatska mišljenja: *SC Tertullianum* i *SC Orfitianum*. Preko *SC Tertullianum* priznato je majci nasljedno pravo na ostavini djece (bračne i vanbračne) ukoliko je imala *ius liberorum* (povlastice koje su imali neki roditelji s većim brojem djece³⁰). Ukoliko dijete nije ostavilo svojih potomaka ili ukoliko mu nije bio živ agnatski otac, odnosno brat po ocu, majka ga je mogla naslijediti. Majka je ostale srodnike isključivala iz nasljedstva ali, ukoliko su iz istog braka potjecale i kćeri, odnosno sestre umrloga, ostavinu je dijelila napola s njima. *SC Orfitianum* priznaje djeci nasljedno pravo na imovini majke ispred majčinih agnatskih srodnika. Pravo na nasljeđivanje imala su djeca rođena u slobodi kao rimski građani, neovisno o tomu jesu li rođeni u braku ili izvan njega³¹.

²⁷ Romac, *op.cit.* u bilj. 6, str. 418.

²⁸ Romac, *op.cit.* u bilj. 7, str. 445.

²⁹ *Ibid*, str. 447.

³⁰ *Ibid*, str. 169.

³¹ Romac, *op.cit.* u bilj. 6, str. 424 sq.

Tijekom carskog razdoblja prednost se davala načelima pretorskog nasljeđivanja iako su civilna *hereditas* i pretorska *bonorum possessio* stajala usporedno. Time je otvoren put potpunom eliminiranju tog sustava³².

2.4. Justinijanovo nasljedno pravo

Rimsko pravo svoj univerzalni europski i svjetski značaj ostvaruje putem ideja i tendencija postklasičnog prava, koje je početkom četvrtog stoljeća dobivalo sve izraženije osebujne formalne i sadržajne značajke kojima se u mnogome bitno razlikovalo od klasičnog prava³³.

Justinijan tijekom razdoblja kodifikacije rimskog prava izvršava nekoliko dopuna zakonskog nasljeđivanja ali navedene reforme nisu imale odvećeg utjecaja na razvoj zakonskog nasljeđivanja kao što su imale Novele 118 i 127 u pogledu spajanja civilnog i pretorskog nasljednog sustava u jedinstveni sustav nasljeđivanja. Uz već spomenutu kognaciju kao jedini temelj nasljeđivanja, daljnje promjene su prestanak diskriminacije po spolu (muški i ženski srodnici postaju kao ostavitelji i kao nasljednici izjednačeni) te prestanak razlikovanja osoba po tomu jesu li *sui iuris* ili *alieni iuris*³⁴. Određena načela iz ranijih perioda učinjena su općim, kao primjerice pravilo da se udaljeni red nasljednika poziva na nasljedstvo ukoliko nitko od prethodnog reda nasljednika ne postane nasljednik (*successio ordinum*), ili pravilo da bliži srodnik isključuje daljnjeg (*successio graduum*)³⁵. Justinijanovo zakonsko nasljeđivanje obuhvaća četiri nasljedna reda. Prvi nasljedni red čine *descendentes*, odnosno potomci ostavitelja. Drugi red čine *ascendentes*, ostaviteljevi preci kao i ostaviteljeva braća i sestre. U treći nasljedni red ulaze ostaviteljeva polubraća i polusestre. Konačno, četvrti red obuhvaćaju svi ostali pobočni srodnici, pri čemu bliži isključuje dalje³⁶.

Postklasično razdoblje također razvija pojam singularne sukcesije, odnosno stupanja u pojedinačna prava druge osobe (primjerice stjecanje vlasništva temeljem kupnje). Temeljem oporučnih zapisa određene osobe su mogle stjecati pojedinačne stvari ili prava iz oporučne

³² Horvat, *op.cit.* u bilj. 12, str. 394.

³³ Margetić, L.: *Perspektive znanstvenog istraživanja prapovijesnih tema*, Zbornik radova pravnog fakulteta u Splitu, vol. 43, br. 3-6, 2006., str. 323-330, str. 323.

³⁴ Romac, *op.cit.* u bilj. 6, str. 425 sq.

³⁵ *Ibid*, str. 425 sq.

³⁶ Romac, *op.cit.* u bilj. 7, str. 447.

imovine na teret nasljednika. Univerzalna sukcesija, uz singularnu sukcesiju čine dva načina kojima se određuje količina dobivenog nasljedstva³⁷.

3. NUŽNO NASLJEĐIVANJE U RIMSKOM PRAVU

Nužno nasljeđivanje u rimskom pravu javilo se relativno kasno, pogotovo u usporedbi sa drugim već spomenutim oblicima nasljeđivanja: na temelju zakona i na temelju oporuke. Već smo spomenuli kako je razvijanje potpune slobode oporučnog nasljeđivanja u doba civilnog prava dovelo za posljedicu razvoj nužnog nasljeđivanja, odnosno prava na zakonski nužni dio (*legitima portio*) koji se postepeno razvijao od vremena djelovanja pretora. Naime, potreba za njegovim razvojem proizlazi iz opasnosti izigravanja instituta slobodnog oporučnog nasljeđivanja što u takvom slučaju dovodi do povrede temelja obiteljske zajednice, odnosno zadržavanju imovine unutar iste obitelji. Jednostavnije rečeno, od trenutka kada je sloboda oporučivanja predstavljala potencijalnu opasnost temeljnoj obiteljskoj vrijednosti, odnosno solidarnosti, došlo je do razvoja prava na nužni dio koji predstavlja ograničenje, pa ujedno i zaštitu takve slobode radi sigurnosti najbliže obitelji ostavitelja. Pravni teoretičari onog doba podijeljeni su u pogledu pitanja je li nužno nasljedno pravo podvrsta zakonskog nasljeđivanja ili ono čini vlastitu vrstu unutar samog nasljednog prava, te se shodno tomu nikako ne može smatrati zakonskim nasljednim pravom niti se nužni nasljednici mogu usporediti sa zakonskim nasljednicima koji, ukoliko oporuke nema, nasljeđuju ostavinu *ex lege*³⁸.

Pretpostavke koje trebaju biti ispunjene da bi moglo doći do nasljeđivanja obuhvaćaju smrt ostavitelja, postojanje nasljednika (koji mora nadživjeti ostavitelja), postojanje ostavine i konačno mora postojati valjana pravna osnova nasljeđivanja (intestatno, testamentarno ili nužno).

Ranije smo spomenuli kako je rad pretora bio krucijalan u pogledu stvaranja instituta nužnog nasljeđivanja na temelju postojanja bliske krvne veze s ostaviteljem. Kako je na taj način omogućeno emancipiranoj djeci da naslijede kućnog domaćina (*pater familias*), tako dolazi do nesklada glede osoba koje su do trenutka smrti ostavitelja bila pod njegovom vlašću i osoba koje su u tom trenutku bile emancipirane, budući da je ostavina u tom slučaju bila dijeljena

³⁷ Karakash, I., et al.: *Singular succession due to inheritance in ancient Roman law*, Amazonia Investiga, vol. 8, br. 22, 2019., str 560-564., str. 562.

³⁸ Horvat, M.; Petrak, M.: *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2022., str. 370.

između *sui heredes* i emancipiranog potomka. Djeca *pater familias*-a su, naime, nasljeđivala ostavinu na jednake dijelove, dok su unuci i daljnji potomci dobivali nasljedne udjele po pravu predstavljanja. Međutim, u ostavini *pater familias*-a nalazila se i imovina koju su njegovi potomci stjecali za vrijeme njegova života i koja je automatski pripadala ostavitelju, odnosno *pater familias*-u. *Sui heredes* su privređivali zajedno s ostaviteljem (pridonosili povećanju ili očuvanju postojeće imovine) dok je emancipirani potomak u pravilu radio samo za sebe³⁹. Zbog potrebe poštivanja načela pravičnosti pretor uvodi glede emancipiranog potomka obvezu unošenja imovine koju je stekao nakon emancipacije u ostavinsku masu. Takvo se unošenje imovine naziva *collatio bonorum*. U okvir takve imovine ulazilo je sve što je u trenutku smrti ostavitelja emancipirana osoba imala. *Sui heredes* nisu imali obvezu zahtijevati kolaciju, tako da bi, u slučaju da pitanje kolacije nije postavljeno, pretor dozvoljavao *bonorum possessio* i bez toga. Ukoliko su svi nasljednici ostavitelja bili emancipirana djeca, onda se kolacija nije ni vršila. Emancipirano dijete ne bi imalo pravo na *bonorum possessio* jedino u slučaju da su *sui heredes* postavili pitanje kolacije, a emancipirani to nije htio izvršiti. Institutom *collatio bonorum* omogućuje se zaštita kako emancipiranoj djeci, koja na temelju svoje bliske krvne veze sa ostaviteljem imaju pravo na nasljedstvo neovisno o emancipaciji, tako i onim nasljednicima koji su do trenutka smrti ostavitelja bili pod njegovom vlašću. S protekom vremena počelo se na isti način postupati s drugom predanom imovinom, pa tako primjerice sa imovinom kćeri kao mirazom (*collatio dotis*) ili ukoliko se radi o imovini u obliku darovanja (*collatio donationis*)⁴⁰.

Čin pozivanja nasljednika na nasljedstvo (*delatio*) do kojega dolazi u trenutku smrti ostavitelja ne dovodi uvijek do toga da određena osoba uistinu i postane nasljednikom. U pravilu će nasljednik trebati prihvatiti ostavinu (*acquisitio*). U pogledu delacije i akvizicije rimsko pravo razlikuje dvije skupine nasljednika. Prva skupina nasljednika stječe nasljedstvo *ipso iure*, odnosno moraju prihvatiti ostavinu neovisno o svojoj volji (*heredes nescessarii*). Druga skupina nasljednika, *heredes voluntarii*, svojom voljom odlučuje hoće li ili neće prihvatiti nasljedstvo⁴¹. Nužne nasljednike ne poziva se na prihvrat nasljedstva ukoliko nisu obuhvaćeni oporukom, već ovisi o njihovoj volji hoće li ili neće ostvarivati svoje pravo na nužni dio. Prihvatom nasljedstva, nasljednik, kao univerzalni sukcesor stupa u sva nasljednikova prava i obveze. Tokom ranijeg doba takva je odgovornost bila neograničena jer je nasljednik za obveze

³⁹ Kačer, B.: *Collatio bonorum*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, vol. 56, br. 3, 2019., str. 537-565, str. 540.

⁴⁰ Romac, *op.cit.* u bilj. 6, str. 422 sq.

⁴¹ *Ibid*, str. 444.

umrloga odgovarao ne samo imovinom koju je stekao nasljeđivanjem već i cijelom svojom imovinom. Takvim su uređenjem bili povrijeđeni interesi nasljednika ali i ostaviteljevih vjerovnika⁴². O pravnoj zaštiti nasljednikovih prava biti će više rečeno u točki 4.3.

Razvoj nužnog nasljednog prava se, kao i ostali oblici nasljeđivanja, postepeno usavršavao. U tom pogledu razlikuju se intervencije što ih je predviđalo staro civilno pravo i pretor (formalno nužno nasljedno pravo) te praksa centumvirskog suda i djelovanje careva, naročito Justinijana (materijalno nužno nasljedno pravo).

3.1. Formalno nužno nasljedno pravo

Civilno pravo je, izgrađujući temelje slobode oporučivanja, polazilo od pretpostavke kako će ostavitelj postupati savjesno, točnije, da neće bez opravdanog razloga zaobići svoje najbliže srodnike⁴³. Osnove formalnog nužnog nasljednog prava izgrađena su dakle, u razdoblju civilnog prava, te se ono jednako kao i intestatno nasljeđivanje, temelji na načelu agnacije.

Prema *ius civile* sloboda oporučivanja sastojala se u tomu što su *sui heredes* i *postumi* (osobe rođene nakon oporučiteljeve smrti) bili u oporuci određeni za nasljednike ili su pak morali biti iznaslijeđeni (*exhereditatio*), te nije postojala mogućnost da ikako budu prešućeni (*praeterire*). *Ius civile* prisilnom zabranom prešućivanja nasljednika stvara najraniji stadij rimskog nužnog nasljednog prava⁴⁴.

Gaj u Institucijama navodi kako Sabinovci, pristaše sabinovske pravne škole, nemogućnost prešućivanja smatraju toliko važnom da ju protežu i na sina koji je za života oca umro “*item qui filium in potestate habet, curare debet, ut eum vei heredem instituat vel nominatim exheredet: alioquin si eum silentio praeterierit, inutiliter testabitur: adeo quidem, ut nostri praeceptores existiment, etiamsi vivo patre filius defunctus sit, neminem heredem ex eo testamento existere posse, (quod) scilicet quia statim ab initio non constiterit institutio*”⁴⁵.

⁴² *Ibid*, str. 450.

⁴³ *Ibid*, str. 441.

⁴⁴ Horvat, Petrak, *op.cit.* u bilj. 38, str. 370.

⁴⁵ Gaj, Inst. 2,123: Onaj tko ima sina pod svojom vlašću mora također paziti da ga ili imenuje za nasljednika ili poimenično (izričito) liši nasljeđa, jer će u protivnom, to jest ako ga šutke mimoide, testamenat biti ništav. Upravo, što se toga tiče, naši su učitelji (Sabinovci) smatrali da i u slučaju kada sin umre za života očevog, nitko ne može postati nasljednikom na osnovi toga testamenta jer je imenovanje nasljednika od početka bilo nevaljano. Prijevod: Romac, *op.cit.* u bilj. 13, str. 496 sq.

Drukčije su mišljenje imali Prokulovci, sljedbenici prokulovske pravne škole, koji su smatrali da u navedenom slučaju smrt sina testament čini valjanim “*Sed diversae scholae auctores, si quidem filius mortis patris tempore vivat, sane impedimento eum esse scriptis heredibus et illum ab intestato heredem fieri confitentur; si vero ante mortem patris interceptus sit, posse ex testamento hereditatem adiri putant, nullo iam fili impedimento; quia scilicet existimant ((non)) statim ab initio inutiliter fieri testamentum filio praeterito*”⁴⁶.

Razlog iznasljeđivanja nije bilo nužno navoditi, bitno je samo da su iznaslijeđeni, bilo poimenično ili uobičajenom formulom⁴⁷. “*Filius familiae* morao je biti iznaslijeđen poimenice (*exhereditio nominatim*), primjerice: *Titus filius meus exheres esto* (neka moj sin Ticije bude iznaslijeđen). Za sve ostale (kćeri, unuke, ženu *in manu*) bilo je dostatno i skupno iznaslijeđenje (*exhereditio inter ceteros*) jednom rečenicom, primjerice: *ceteri omnes exheredes sunt* (svi ostali neka budu iznaslijeđeni)”⁴⁸. Nužno nasljeđivanje u formalnom smislu, je dakle, zahtijevalo od ostavitelja da ili imenuje svoju djecu kao nasljednike ili da ih izričito iznaslijeđi, u protivnom bi se njegova oporuka tretirala kao nevažeća.

Posljedice mimoilaženja su ovisile o tomu je li ostavitelj mimoišao sina ili nekog drugog nasljednika koji je pripadao krugu *sui heredes*⁴⁹. Ukoliko je mimoišao sina, oporuka je u cijelosti bila ništava pa je u tom slučaju dolazilo do intestatnog nasljeđivanja. U ostalim slučajevima vršena je korekcija na način da su mimoideći dobivali ili zajedno s postavljenim nasljednikom svoj dio (kada je nasljednik bio jedna od osoba iz prvog nasljednog reda, *sui heres*) ili pak polovicu ostavine (u slučaju da je postavljeni nasljednik bio *extraneus heres*)⁵⁰. Ukoliko bi oporučitelj sklopio oporuku koja bi bila u suprotnosti sa tadašnjim kogentnim pravnim normama, ona bi bila ništeta u cijelosti ili djelomično⁵¹.

Za vrijeme vladavine pretorskog prava, o kojem je već bio riječi u točki 2.2., formalno nužno nasljedno pravo širi svoje granice na sve *liberi* (ostaviteljeva djeca) u pogledu intestatnih

⁴⁶ Gaj, Inst. 2,123: Međutim, pripadnici druge škole držali su da je sin koji je u času očeve smrti na životu samo prepreka imenovanim nasljednicima (da dobiju nasljedstvo) pa su tvrdili da on postaje nasljednikom po zakonskom redu nasljeđivanja. Ako bi on u momentu očeve smrti već bio mrtav, mislili su da se nasljeđe po testamentu može prihvatiti, budući da sina, koa prepreke, više nema, jer su stajali na stanovništu da testament nije od samog početka bio nevaljan time što je sin bio zaobiđen. Prijevod: *ibid*, str. 496 sq.

⁴⁷ Horvat, *op.cit.* u bilj. 12, str. 411.

⁴⁸ Horvat, Petrak, *op.cit.* u bilj. 38, str. 370.

⁴⁹ Lohsee, S.: *Passing Over and Disinheritance in the Days of the Ius Commune*, u: Reid, K.G.C.; De Waal, M.; Zimmermann, R. (ur): *Comparative Succession Law Volume III: Mandatory Family Protection*, Oxford University Press, Oxford, 2020., str. 20-39, str. 21.

⁵⁰ Romac, *op.cit.* u bilj. 6, str. 44.

⁵¹ Horvat, Petrak, *op.cit.* u bilj. 38, str. 370.

nasljednika u prvom pretorskom nasljednom redu. Ulpijan u Digestama tako navodi “*aequissimum ordinem praetor secutus est: voluit enim primo ad liberos bonorum possessionem contra tabulas pertinere, mox, si inde non sit occupata, iduicium defuncti sequendum. Exspectandi igitur liberi erunt, quamdiu bonorum possessionem petere possunt: quod si tempus fuerit finitum aut ante decesserint vel repudiaverint vel ius petendae bonorum possessionis amiserint, tunc revertetur bonorum possessio ad scriptos*”⁵².

Kategorija *liberi* šira je od prvog razreda *sui heredes* civilnog prava, s obzirom da prema pretorskom nasljeđivanju na nasljedstvo imaju pravo i ona krvna djeca koja se više ne nalaze pod vlašću ostavitelja (primjerice emancipirani sin, koji se zbog prestanka *patriae potestatis* više ne nalazi pod očevom vlašću)⁵³. Emancipirani sin, koji je zaobiđen u oporuci, donosi zapravo veću korist imenovanim nasljednicima (svojoj braći) samim time što je mimođen nego što bi je ista braća imala kada bi bili sami (bez navedenog emancipiranog brata) jer, ukoliko sin koji je pod očevom vlašću bude imenovan za nasljednika u jednoj dvanaestini (zbog toga što je prvi emancipiran), on jednu polovicu stječe zbog činjenice da je ovaj emancipiran, jer ukoliko on ne bi postojao, on bi stekao navedenu dvanestinu. Takav nasljednik bi, dakle, dobio manje u slučaju da emancipirani brat bude zaobiđen testamentom jer onda nasljednici imaju pravo ne na onaj dio koji im pripada testamentom, već na zakonski dio koji može biti, a često i jest, veći od testamentarnoga. U slučaju da je imenovan nasljednikom na najmanji dio, njega edikt neće štiti samo u pogledu onog dijela nasljeđa za koji je imenovan već će moći tražiti da mu se dozvoli *bonorum possessio* i na veći dio⁵⁴. Za posljedicu izostavljene djece, pretor ne bi proglasio oporuku ništetnom, već bi posjed ostavinske imovine suprotno oporuci pripisao istoj djeci (*bonorum possessio contra tabulas*)⁵⁵. Točnije, navedena bi djeca dobila svoj intestatni nasljedni dio u visini dijela koji bi im pripao da nije bilo oporuke. Stoga ni emancipirani sin, ni onaj tko je ostao pod očevom vlašću, ni onaj koji je posvojen i bio

⁵² D 37, 12, 2: Pretor je postupao po veoma pravičnom redosljedu; on je naime, htio da se *bonorum possessio* suprotno odredbi testameta (*bonorum possessio contra tabulas*) dozvoli najprije djeci, pa je iza toga, ako ostavinu nisu ona dobila, postupao u skladu s voljom ostavioca. Prema tome, trebalo je sačekati određeno vrijeme (rok za postavljanje zahtjeva za *bonorum possessio* iznosio je, kao i za većinu drugih pretorskih pravnih sredstava, jednu godinu) da djeca zatraže *bonorum possessio*. Ako bi rok protekao, ili oni prije toga umru ili odbiju nasljeđe ili izgube pravo potraživanja *bonorum possessio*, tada će *bonorum possessio* pripasti imenovanim nasljednicima. Prijevod: Romac, *op.cit.* u bilj. 13, str. 496 sq.

⁵³ Horvat, *op.cit.* u bilj. 12, str. 149.

⁵⁴ Romac, *op.cit.* u bilj. 13, str. 497.

⁵⁵ Romac, *op.cit.* u bilj. 6, str. 441.

imenovan nasljednikom, na najmanji dio, ne dobiva taj dio koji mu je ostavljen oporukom, već dobiva svoj razmjerni dio⁵⁶.

Pretor je uveo već spomenutu obvezu poimeničnog iznasljeđenja u slučaju muških potomaka, a u pogledu ženskih potomaka mogla se upotrebljavati opća formula te bi u pravilu ostale odredbe oporuke, ukoliko iste nisu u suprotnosti sa *bonorum possessio*, ostale i dalje na snazi, ali Justinijanovo zakonodavstvo u pogledu formalnog nužnog nasljednog prava određuje obvezu poimeničnog iznasljeđivanja za sve nasljednike, neovisno o njihovom spolu⁵⁷.

3.2. Materijalno nužno nasljedno pravo

Mogućnost ostavitelja da svoje zakonske nasljednike u oporuci iznaslijedi, neovisno o postojanju ili nepostojanju opravdana razloga, uz jedini uvjet propisane forme, nije osiguravalo sigurnost nasljednicima da će uistinu i naslijediti dio ostavine. Stoga se krajem razdoblja republike, popraćeno spomenutim slabljenjem tradicionalnih rimskih obiteljskih struktura, javljala sve veća potreba jače razine pravne zaštite nasljednika. Temeljnu ulogu u pružanju takve zaštite imalo je centumvirsko sudište te se materijalno nužno nasljedno pravo razvija u praksi i shvaćanjima istog⁵⁸. Centumvirsko sudište, koje je imalo sudbenost u nasljednim parnicama, usvojilo je shvaćanje da je oporuka u kojoj je određen najbliži srodnik bez opravdanog razloga mimoideń ili iznaslijeden protivno prirodnom osjećaju dužnosti (*non ex officio pietatis*) prema najbližim srodnicima⁵⁹. Isto su shvaćanje prihvatili kako pretori, tako i kasnije carsko zakonodavstvo. Takva bi se oporuka, ukoliko bi sadržavala spomenutu povredu, nazivala oporukom protiv dužnosti (*testamentum inofficiosum*). Tvrditi da je neki testamenat *inofficiosum* (suprotan dužnosti koja nije u skladu s određenim obvezama, u navedenom slučaju predstavlja oporuku napravljenu suprotno očinskim obvezama prema svojim potomcima) znači dokazivati zašto netko nije mogao biti lišen nasljeđa ili biti mimoideń, što se zna često dogoditi u slučajevima kada lažno nagovoreni roditelji liše nasljeđa ili mimoideń djecu⁶⁰.

⁵⁶ Romac, *op.cit.* u bilj. 13, str. 497.

⁵⁷ Romac, *op.cit.* u bilj. 6, str. 441.

⁵⁸ Vidaković, I.: *Utjecaj Justinijanove reforme nužnog nasljednog prava na suvremeno nužno nasljedno pravo Republike Hrvatske*, Paragraf, vol. 3, br. 1, 2019., str. 205-226, str. 209.

⁵⁹ Horvat, Petrak, *op.cit.* u bilj. 38, str. 371.

⁶⁰ Romac, *op.cit.* u bilj. 13, str. 499.

Protiv takve je oporuke rimsko pravo pružalo nasljednicima zaštitu u obliku posebne tužbe kojom bi mogli zahtijevati poništenje oporuke. O toj će tužbi više biti rečeno u točki 4.3.

Nužnim nasljednicima smatrali su se potomci i pretci ostavitelja te njegovi braća i sestre. Ukoliko bi za nasljednika bila postavljena osoba koja je nedostojna za nasljeđivanje, polubraća i polusestre po ocu (*consanguinei*) su također tada bili smatrani nužnim nasljednicima. Posljednji razvoj ovog instituta pruža najviši stupanj zaštite nužnog nasljednika. Ovdje nužni nasljednik ima pravo na jednu četvrtinu nužnog djela (*debita portio, legitima portio*) koja mora biti oslobođena od svih tereta. Osnova za dobivanje navedenog nužnog djela nije trebala biti isključivo oporuka, već ga je moguće bilo ostvariti i na osnovi legata ili i darovanja za slučaj smrti. Legat (*legatum*) je zapis civilnog prava kojim je svečanim i zapovjednim načinom naređivano nasljedniku da nešto učini ili dade u korist legata, na teret nasljedstva, odnosno nasljednika, a darovanje za slučaj smrti (*donatio mortis causa*) označava oblik darovanja čiji učinak ovisi o tome hoće li darovani nadživjeti darovatelja⁶¹.

Mnoge važne reforme u pogledu nužnog nasljednog prava su provedene za vrijeme Justinijana, a Novelom 18 je nužni dio izmijenjen. Justinijan je propis glede jedne četvrtine nužnog dijela smatrao nepravičnim „*talique modo determinare causam, ut, si quidem unius est filii pater aut mater aut duorum vel trium vel quattuor, non triuncium eis relinqui solum, sed tertiam propriae substantiae, hoc est unicas quattuor, et hanc esse definitam mensuram usque ad praedictum numerum. Si vero ultra quattuor habuerit filios, mediam eis totius substantiae relinqui partem, ut sexuncium sit omnino quod debetur*“⁶². Dakle, umjesto dotadašnje jedne četvrtine, nužni dio je povećan na jednu polovinu ukoliko bi nasljednik *ab instestato* imao pravo na manje od jedne četvrtine, odnosno za jednu trećinu u slučaju da je taj dio bio veći od jedne četvrtine⁶³. Novelom 115, kojom dolazi do spajanja formalnih i materijalnih načela nužnog nasljednog prava, određeno je kako nije dozvoljeno ocu, majci, djedu, baki, pradjedu ili prabaki, svoga sina, kćer ili druge potomke mimoići, odnosno lišiti nasljedstva u testamentu, čak ni u slučaju kada su im darovanjem, legatom, povjerbinom ili na neki drugi način dali dio koji im po zakonu pripada, osim u slučaju kada se utvrdi da su oni nedostojni te su razlozi nedostojnosti izričito navedeni u testamentu. Istom je Novelom obuhvaćen niz razloga, koji su do toga trenutka bili

⁶¹ Romac, *op.cit.* u bilj. 7, str. 451 sq.

⁶² Nov. 18, c.1.: Ovo pitanje uređujemo na slijedeći način: ako je netko otac ili majka jednog, dvoje, troje ili četvero djece, njima se ne smije ostaviti samo tri uncije, nego jedna trećina vlastite imovine, to jest četiri uncije (tri uncije čine jednu četvrtinu (*quatra legitima*), a četiri uncije jednu trećinu ostavine) i to je visina do spomenutog broja djece. Ako oni budu imali više od četvero djece, moraju im ostaviti polovinu cjelokupne imovine, tako da šest uncija bude cijelokupna obaveza. Prijevod: Romac, *op.cit.* u bilj. 13, str. 500 sq.

⁶³ Romac, *op.cit.* u bilj. 6, str. 443.

razbacani po raznim zakonima, zbog kojih nužni nasljednik može osnovano biti izuzet iz oporuke⁶⁴.

Iz nasljeđenje (*exhereditio*) je, dakle, i dalje moguće ali uz određene uvjete te više ne uživa dotadašnju razinu slobode. Do njega može doći samo na temelju taksativno navedenih razloga u Noveli 115 koji moraju u oporuci biti navedeni. Neki od navedenih razloga su slučajevi zanemarivanja ostavitelja u trenucima duševne bolesti, pokušaj ubojstva, napad i teški oblici vrijeđanja ostavitelja, pokušaj sprječavanja ostavitelja da sastavi oporuku, vođenje nečistog života ukoliko se radilo o kćerima i unukama ostavitelja, povezanost s trovačima, ukoliko ostavitelja nije otkupio iz zarobljeništva, u slučaju otpadanja od vjere ili ako je poduzimao kaznena djela protiv cara. Ono mora u odnosu na potomke biti učinjeno poimenično, ali iz nasljeđenje može sada biti učinjeno u bilo kojem neformalnom obliku. U suprotnome takav oporuka nema nikakvu pravnu snagu te se nakon oglašavanja istog nevažećim pozivaju ostaviteljevi zakonski nasljednici kojima se ustupa imovina umrloga, s time što odredbe o legatima, povjerbinama, oslobađanjima robova i određivanju tutora ostaju na snazi. U slučaju da je razlog iz nasljeđivanja nasljednik poricao, teret dokazivanja je pao na oporukom imenovanog nasljednika⁶⁵.

3.3. Tužbe za zaštitu nasljednikovih prava

Nasljedniku, kao univerzalnom sukcesoru ostavitelja, pripadaju sva pojedinačna ostaviteljeva prava. Temeljem toga, on je ovlašten na podizanje svih pojedinačnih tužbi koje su pripadale ostavitelju u pogledu zaštite njegovih pojedinih prava. U slučaju da netko treći posjeduje neovlašteno stvar koja je pripadala ostavitelju, pa je ni nasljedniku ne želi vratiti iako mu priznaje svojstvo nasljednika, nasljednik ima mogućnost tužbe reivindikacijom jednako kako ga je mogao i ostavitelj tužiti. Takve tužbe nazivamo singularne, odnosno specijalne nasljednikove tužbe, takve koje su pripadale još za života i ostavitelju⁶⁶. U već ranije spomenutoj oporuci protiv dužnosti (*testamentum inofficiosum*) nužni nasljednici su imali pravo tražiti poništenje oporuke putem tužbe *querella inofficiosi testamenti*. *Querella*

⁶⁴ Zimmermann, R.: *Protection against Being Passed Over or Disinherited in Roman Law*, u: Reid, K.G.C.; De Waal, M.; Zimmermann, R. (ur): *Comparative Succession Law Volume III: Mandatory Family Protection*, Oxford University Press, Oxford, 2020., str. 1-20, str. 14.

⁶⁵ Romac, *op.cit.* u bilj. 6, str. 443.

⁶⁶ Horvat, *op.cit.* u bilj. 12, str. 420.

inofficiosi testamenti je supsidijarna tužba, što znači da se ona mogla koristiti jedino kada nije bilo drugog pravnog sredstva da bliži srodnik ostvari svoje pravo na nužni dio (primjerice traženjem legata iz oporuke). Ta se tužba razvila praksom centumvirskog suda koji je bio, kako je već spomenuto, nadležan za sporove iz nasljednopravnih odnosa, bez intervencije pretora ili zakonodavca. Ideja o tom postupku proizlazi iz shvaćanja da ostavitelj koji se ne brine o svojim najbližim srodnicima ne postupa u skladu sa svojim moralnim obvezama (*non ex officio pietatis*).

Ukoliko bi nužni nasljednik, koji je ujedno i najbliži intestatni nasljednik, bio neosnovano iznaslijeđen, navedenom bi tužbom tražio zakonski mu priznati nužni dio⁶⁷. Potreba za takvom tužbom objašnjena je u Digesti „*hoc colore de inofficioso testamento agitur; quasi non sanae mentis fuerunt, ut testamentum ordinarent et hoc dicitur non quasi vere furiosus vel demens testatus sit, sed recte quidem fecit testamentum, sed non ex officio pietatis: nam si vere furiosus esse vel demens nullum est testamentum*“⁶⁸. Navedena tužba počiva na premisi da je oporuka bila toliko ‘neukusna’ da je oporučitelj jednostavno morao djelovati neubrojivo (*non sanae mentis*)⁶⁹ te je ista opisivala oporuku kao čin suprotan samoj prirodnoj dužnosti (*inofficiosum*)⁷⁰. Osobe koje ne potječu od muške linije (srodstva) imaju pravo voditi spor kada se taj spor odnosi na majčin testamenat, pa često u tome i uspijevaju⁷¹.

O važnosti donošenja zakona u pogledu održavanja ravnoteže potrebe poštivanja volje ostavitelja te sprječavanje prilika kojima se mijenjaju odluke istoga govori Justinijan: „*omnimodo testatorum voluntatibus prospicientes magnam et innumerabilem occasionem subvertendae eorum dispositionis amputare censemus et in certis casibus, in quibus de inofficiosis defunctorum testamentis vel alio modo subvertendis moveri solebat actio, certa et statuta lege tam mortuis consulere quam liberis eorum vel aliis personis, quibus eadem actio competere poterat: ut, sive adiciatur testamento de implenda legitima portione sive non, firmum quidem testamentum sit*“⁷². U slučaju da se radi o osobama koje su mogle pobijati

⁶⁷ *Ibid*, str. 442.

⁶⁸ D. 5, 2, 2: Kada se vodi spor sa *querella inofficiosi testamenti*, izgleda kao da oni koji su takav testament napravili, nisu bili pri zdravoj pameti. Tako se kaže, ne zbog toga što bi dotični zaista sačinio testamenat kao pravi duševni bolesnik ili neuračunljiva osoba, jer je on (stvarno taj) testamenat napravio pravovaljano, ali ne u skladu sa svojim dužnostima koje proizlaze iz očinske pažnje, budući da bi u slučaju kada bi on zaista bio duševno bolestan ili neuračunljiv, testamenat bio (od početka) ništav. Prijevod: Romac, *op.cit.* u bilj. 13, str. 498 sq.

⁶⁹ Johnston, D.: *Succession*, u: Johnston, D. (ur.): *The Cambridge Companion to Roman Law*, Cambridge University Press, 2015., str. 209.

⁷⁰ Jakab, *op.cit.* u bilj. 26, str. 508.

⁷¹ Romac, *op.cit.* u bilj. 13, str. 499.

⁷² CJ 3, 28, 30: U nastojanju da se svakako (obvezno) poštuje volja ostavilaca te da se uklone česte i brojne prilike kojima se mijenjaju njihove odluke, smatramo da u određenim slučajevima u kojima se pokretanjem spora, bilo

oporuku kao *inofficiosum* ili na koji pak drugi način, iste imaju pravo zahtijevati bez ikakvih odgađanja da im se isplati, odnosno doplati onaj dio za koji je iznos zakonskog dijela zaknut (*actio ad supplendam legitimam*), ukoliko naravno, ostavitelj nije za takve osobe opravdano izjavio da su prema njemu bile nedostojne.

Nasljednicima ostavitelja nije dopušteno pokretati spor ako smatraju da je jedan ili više njih od nasljednika nedostojan naslijediti ukoliko sam ostavitelj nije ni za koga od njih istaknuo navedenu nedostojnost. *Querella inofficiosi testamenti* je moguće upotrijebiti ako neka već rođena osoba ili osoba koja je začeta prije sastavljanja oporuke, a u samom trenutku sastavljanja oporuke bude ili lišena nasljeđa ili se nađe u položaju da joj ništa ne bude ostavljeno. Djeca, naravno, imaju za pravo pobijati testamenat roditelja kao *inofficiosum*, ali isto pravo imaju također i roditelji prema oporuci njihove djece. Braća i sestre ostavitelja izuzetno mogu biti nužni nasljednici, samo ako je za nasljednika postavljena osoba koja se smatra ozlogošenom. Srodnici daljnjeg stupnja srodstva od braće i sestara ne mogu ni u kojem slučaju voditi navedeni spor, niti u istom sudjelovati⁷³.

Tuženi oporučni nasljednik imao bi pravo ali i obvezu braniti se dokazivanjem određenog, opravdanog razloga zbog kojega je razlog isključenja iz oporuke bio opravdan (primjerice, brat ostavitelja ne može pobijati oporuku ukoliko oporučitelj ima djecu)⁷⁴. Razloge isključenja su za vrijeme klasičnog razdoblja suci prosuđivali na temelju vlastite slobodne ocjene, dok su za vrijeme Justinijana takvi razlozi bili taksativno navedeni⁷⁵.

Ako bi tužitelj podnio tužbu u vremenski ograničenom roku od pet godina od trenutka kada je oporučni nasljednik stekao ostavinu te bi uspio u sporu sa *querella inofficiosi testamenti*, koja se mogla podići protiv svih oporučnih nasljednika, imao bi za pravo tražiti kako već navedenu jednu četvrtinu kao svoj nužno dio (*debita portio, legitima portio*) tako i sve što mu pripada kao zakonskom nasljedniku⁷⁶. U onome dijelu u kojem oporukom nije bio povrijeđen nužni dio tužitelja bi ista ostala na snazi. Iznimno, ukoliko bi oporuka bila djelomično poništena, kumulirano bi na snazi postojalo i oporučno i intestatno nasljeđivanje što je suprotno ranije

po *querella inofficiosi testamenti*, bilo po nekoj drugoj osnovi (misli se, vjerojatno, na traženje *bonorum possessio contra tabulas*), može pobijati testamenat, to treba po jednom određenom i utvrđenom zakonu urediti, vodeći brigu kako o (volji) umrloga, tako i o interesima njegove djece ili drugih osoba koje imaju pravo na tu tužbu, na taj način se, bilo u testamentu navedeno da se dopuni zakonski dio, ili to ne bilo navedeno, testamenat mora smatrati valjanim. Prijevod: Romac, *op.cit.* u bilj. 13, str. 498 sq.

⁷³ *Ibid.*, str. 499.

⁷⁴ Horvat, *op.cit.* u bilj. 12, str. 373.

⁷⁵ Johnston, *op.cit.* u bilj. 69., str. 209.

⁷⁶ Zimmermann, *op.cit.* u bilj. 64, str. 9.

navedenom načelu nemogućnosti istodobnog oporučnog i intestatnog nasljeđivanja⁷⁷. Neosnovano podnošenje tužbe bi, međutim, dovelo tužitelja u nepovoljan položaj. Ukoliko tužitelj ne bi uspio sa *querella inofficiosi testamenti*, na taj bi način bez razloga povrijedio uspomenu na pokojnika te bi shodno tome postao nedostojan (*indignus*) da stekle bilo što na temelju oporuke (na taj je način bilo moguće izgubiti primjerice i legat ili povjebinju)⁷⁸.

Do klasičnog razdoblja nije bilo poznato koji su točno srodnici imali pravo na podnošenje tužbe, dok su potkraj klasičnog doba to pravo imali ostaviteljevi potomoci, preci te braća i sestre. Tužbu su imali pravo podnijeti oni koji su bez oporuke bili oporučiteljevi nasljednici (po civilnom ili po pretorskom pravu). Sukladno *lex Falcidia*, kojim je određeno da nasljedniku mora ostati čista jedna četvrtina ostavine (*quarta Falcidia*)⁷⁹, s vremenom se ustvrđuje kako je *querella inofficiosi testamenti* moguća jedino ukoliko nasljedniku nije ostavljena niti četvrtina onoga što bi dobio da oporuke nema. Takva je četvrtina morala biti čista, bez tereta.

Pored *querella inofficiosi testamenti* u carskom razdoblju uvedene su daljnje pravne zaštite. *Querella inofficiosae donationis* služila je nužnom nasljedniku u svrhu pobijanja darovanja (*donatio*) koja je za života učinio ostavitelj, a kojima se time smanjio nužni dio. Dakle, tužbom se može samo služiti ukoliko je darovima povrijeđen nužni dio⁸⁰. Istu je svrhu imala *querella inofficiosae dotis*, tužba dodana u četvrtom stoljeću postojećem sustavu pravnih lijekova, a koja je služila pobijanju suviše pretjeranih miraza⁸¹.

Justinijan uvodi *actio ad supplendam legitimam*, osobnu tužbu za dopunu do pune vrijednosti nužnog dijela, u slučaju da mu je oporučeno manje nego što njegov nužni dio iznosi.

Jednom od tadašnjih važnijih reformi glede nasljednog prava određeno je kako nužni nasljednik pravo na podnošenje *querella inofficiosi testamenti* ima jedino u slučaju da je bio u potpunosti isključen iz oporuke ili ukoliko je neosnovano iznaslijeden. Čak i u takvome slučaju ne može tražiti poništenje oporuke već samo ima pravo zahtijevati dopunu do pune vrijednosti nužnog dijela⁸². U slučaju da je nužni nasljednik bio jedini ostaviteljev nasljednik, oporuka bi se poništavala u cijelosti (čime su bili ukinuti i legati). Međutim, u slučaju da su uz nužnog

⁷⁷ Horvat, Petrak, *op.cit.* u bilj. 38, str. 372.

⁷⁸ Romac, *op.cit.* u bilj. 6, str. 443.

⁷⁹ *Ibid.*, str. 456.

⁸⁰ Zimmermann, *op.cit.* u bilj. 64, str. 10.

⁸¹ *Ibid.*, str. 16.

⁸² Horvat, *op.cit.* u bilj. 12, str. 413.

nasljednika postojali i drugi intestatni nasljednici poništenje oporuke bi bilo djelomično, odnosno do onoga djela do kojeg je oporukom oštećeni nužni nasljednik upotrijebio *querellu*⁸³.

4. SUVREMENO HRVATSKO NASLJEDNO PRAVO

Kontinentalnoeuropsko pravo proizlazi primarno iz rimskog prava. Unatoč tomu, nasljedno pravo se u mnogim europskim državama bitno razlikuje po pitanju nasljednopravnog uređenja budući da recepcija rimskog prava nije bila ujednačena za cijelu Europu⁸⁴. U pogledu nasljednog prava Republike Hrvatske, ono svoju osnovu i korijene primarno temelji upravo na rimskom pravu te iz proučavanja pozitivnopravnog instituta hrvatskog nužnog nasljednog prava može vidjeti kako se isti razvijao te postao puno složeniji i opsežnije uređeni nego što je isti institut bio u postklasično doba, doba Justinijana, koje od svih razdoblja rimskog prava najviše nalikuje današnjem hrvatskom nasljednom pravu. Jedno od temeljnih načela nasljednog prava je da nasljednik može steći nasljedstvo po jednoj od dvije osnove: po zakonu ili po oporuci. Zakonsko nasljeđivanje je pravilo, dok je oporučno nasljeđivanje iznimka⁸⁵. Nužno nasljedno pravo definira se kao skup pravnih pravila kojima se određuje krug osoba kojima je oporučitelj dužan ostaviti određeni dio svoje imovine, odnosno koje imaju pravo na dio ostavine. Oporučitelju je nužnim nasljednim pravom u pravilu ograničeno načelo slobode oporučnog nasljeđivanja. Oporučitelj ne može nužnim djelom slobodno raspolagati te tako možemo ostavinu podijeliti na dva dijela. Jedan je nužni, koji je oporučitelju neraspoloživi, a drugi dio je raspoloživi dio, kojime oporučitelj može slobodno upravljati⁸⁶.

2003. godine Republika Hrvatska donosi novi Zakon o nasljeđivanju koji je većinski sadržavao norme istoimenog zakona iz bivšeg saveznog Zakona o nasljeđivanju⁸⁷. Uz ZN, norme nasljednopravnog karaktera mogu se pronaći i u drugim granama prava kao što su primjerice

⁸³ Romac, *op.cit.* u bilj. 6, str. 443.

⁸⁴ Zatucki, M.: *Attempts to Harmonize the Inheritance Law in Europe: Past, Present and the Future*, Iowa Law Review, vol. 103., br. 5, 2018., str. 2317-2342, str. 2319.

⁸⁵ Klarić, P.; Vedriš, M.: *Građansko pravo*, Narodne Novine, Zagreb, 2014., str. 701 *sqq.*

⁸⁶ *Ibid.*, str. 701 *sqq.*

⁸⁷ Gavella, Belaj, *op.cit.* u bilj. 1, str. 13 *sqq.*

Obiteljski zakon, Zakon o parničnom postupku, Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima itd.⁸⁸. Danas je pravo nasljeđivanja u Republici Hrvatskoj zajamčeno Ustavom⁸⁹.

4.1. Nužno nasljeđivanje u Republici Hrvatskoj

Pravo većine europskih država, kao što smo već naveli, primarno proizlazi iz rimskog prava. No unatoč tome, nasljedno pravo se u istima bitno razlikuje po pitanju nasljednopravnog uređenja, osim u pogledu priznavanja (točnije, nepriznavanja) apsolutne slobode pri oporučnom nasljeđivanju⁹⁰. Pravna priroda nužnog dijela može biti dvojaka, odnosno može imati nasljednopravnu prirodu i stjecati se u naturi, kao dio ostavine ili pak može imati obveznopravnu prirodu i predstavljati isplatu određene svote novca čiji iznos odgovara vrijednosti nužnog dijela. U pogledu pravnih sustava u kojima nužni dio ima nasljednopravnu prirodu, u slučaju povrede istog, nužni nasljednik svojim zahtjevom za nužnim dijelom djeluje direktno protiv volje ostavitelja izražene u njegovoj oporuci, što dovodi do posljedice pobijanja takvog raspolaganja ostavitelja kako bi se namirio povrijeđeni nužni dio. U sustavima u kojima nužni dio ima obveznopravnu prirodu, potencijalni nužni nasljednik u trenutku otvaranja nasljedstva *ipso iure* stječe pravo na zahtjev za isplatom određene svote novca. U ovome sustavu nužni nasljednik je zapravo vjerovnik oporučnih nasljednika koji su mu dužni, na teret onoga što su stekli na temelju oporuke, isplatiti određenu svotu novca koja odgovara veličini njegovog nužnog dijela. Naš pravni sustav primjenjuje nasljednopravnu prirodu nužnoga dijela, jednako kao i rimsko pravo, što je bila posljedica tadašnjeg shvaćanja o jedinstvu obitelji i njezine imovine koja se prenosila s generacije na generaciju. U takvom okruženju bilo je nemoguće nužni dio oblikovati kao nužni dio obvezno pravne prirode⁹¹.

Nužno nasljeđivanje se po hrvatskom pozitivnom pravu smatra vrstom zakonskog nasljednog prava te ono predstavlja najveće ograničenje ostaviteljeve načelne slobode oporučnog raspolaganja. Nužnim nasljednicima pružena je zaštita od prekomjernog i neopravdanog ostaviteljevog raspolaganja⁹². Taj je postulat, ukoliko su ispunjene sve zakonom propisane

⁸⁸ Klarić, Vedriš, *op.cit.* u bilj. 85, str. 704.

⁸⁹ Ustav Republike Hrvatske, Narodne Novine, 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14, čl. 48 st. 4.

⁹⁰ Zatučki, *op.cit.* u bilj. 84, str. 2319 *sqq.*

⁹¹ Klasiček, D.: *Nužni dio: u naturi ili u novcu?*, Zbornik radova, vol. 47, br. 1, 2013, str. 351-370, str. 351 *sqq.*

⁹² Stipković, Z.: *O nekim promjenama u našem nasljednom pravu de lege ferenda*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 51, br. 1, 2001, str. 45-56, str. 49 *sq.*

pretpostavke, određen striktnim pravnim normama od kojih ne postoji iznimka, utemeljen na Justinijanovom zakonodavstvu, točnije, na Noveli 115 koja štiti nužnog nasljednika od mimoilaženja, odnosno lišavanja nasljeđa u oporuci⁹³. Tako nužni nasljednik postaje, neovisno o volji ostavitelja, njegovim univerzalnim nasljednikom zbog smrti (*mortis causa*)⁹⁴.

Svrha navedenih striktnih normi pruža zaštitu onima koji bi, da nisu iznaslijeđeni, bilo izričito, bilo prešutno, naslijedili ostavitelja na temelju zakona kao zakonski nasljednici. Ovime je obuhvaćena i zaštita od ostaviteljevih besplatnih raspolaganja (primjerice darovanja) koja prelaze granicu dopuštenoga jer zadiru u veličinu, odnosno vrijednost nužnog dijela, a neopravdana su⁹⁵. Besplatna raspolaganja su ona koja je ostavitelj za života učinio u nečiju korist, a da to nije bila njegova zakonska obveza⁹⁶.

Ukoliko u trenutku smrti ostavitelja postoji potencijalni nužni nasljednik koji je ujedno i sposoban naslijediti, a prema pravilima o zakonskom nasljednom redu ima najjači pravni temelj da ostavitelja naslijedi, ima za pravo istoga naslijediti kao nužni nasljednik⁹⁷. Zakonski nasljedni red zadržan je po uzoru na Justinijanovo zakonsko nasljeđivanje koji se sastoji od četiri nasljedna reda, a iz ranijih doba zadržana su pravila isključenja daljnjeg srodnika u slučaju postojanja bližeg te pravilo pozivanja nasljednika udaljenog reda da prihvati nasljedstvo ukoliko isto nije učinio nasljednik bližeg reda⁹⁸.

4.2. Stjecanje nužnog dijela

Stjecanje nužnog nasljednog prava nije jednako kao stjecanju na temelju oporuke ili stjecanju nasljedstva na temelju zakona. U pogledu oporuke i zakonskog nasljeđivanja, nasljedno pravo stječe se *ipso iure*, dakle bez ikakva nasljednikova aktiviteta, no nužno pravo se daje samo na zahtjev, a nikada po službenoj dužnosti⁹⁹. Na isti način dodjeljivala se *bonorum possessio contra tabulas* (pretorsko nužno nasljedno pravo), odnosno postojali su točno određeni rokovi unutar kojih je zainteresirani imao pravo tražiti *bonorum possessio*. Centumvirsko sudište praksom razvija *querella inofficiosi testamenti*, tužbu kojom su nasljednici imali pravo tražiti

⁹³ Zimmermann, *op.cit.* u bilj. 64, str. 14.

⁹⁴ Gavella, Belaj, *op.cit.* u bilj. 1, str. 218.

⁹⁵ ZN, čl. 78.

⁹⁶ Gavella, Belaj, *op.cit.* u bilj. 1, str. 224.

⁹⁷ ZN, čl. 69 st. 3.

⁹⁸ Romac, *op.cit.* u bilj. 6, str. 425 sq.

⁹⁹ Gavella, Belaj, *op.cit.* u bilj. 1, str. 228.

poništenje oporuke¹⁰⁰. U rimskom pravu rokovi su za *bonorum possessio* iznosili jednu godinu za najbliže srodnike računajući od dana ostaviteljeve smrti, a za ostale je rok iznosio sto dana¹⁰¹ a za *querella inofficiosi testament* rok je iznosio pet godina, dok u suvremenom hrvatskom pravu zahtjev zastarijeva u roku od tri godine od proglašenja oporuke¹⁰².

Pretpostavke koje trebaju biti ispunjene kako bi se zahtjev za stjecanje nužnog nasljednog prava usvojio jesu sljedeće: nužni nasljednik mora postojati, mora biti sposoban naslijediti i mora imati pravni temelj za naslijediti ostavitelja kao njegov nužni nasljednik¹⁰³.

Ispunjenjem pretpostavki za nasljeđivanje na temelju zakona, unatoč posljednjoj volji oporučitelja, ZN daje nužnome nasljedniku osnovani pravni temelj za stjecanje onolikog dijela nasljednog prava koji mu je zakonom zajamčeni nužni dio¹⁰⁴.

Krug zakonskih nasljednika, koji svoje temelje vuče iz Justinijanovog zakonskog nasljeđivanja, širi je od kruga nužnih nasljednika. Pod zakonskim utvrđenim pretpostavkama, zakonski nasljednici u hrvatskom pravnom sustavu se smatraju oni koji su u trenutku ostaviteljeve smrti s njime bili povezani 1. krvnim srodstvom, 2. građanskim srodstvom (srodnici po posvojenju), 3. bračnom vezom ili 4. izvanbračnom vezom¹⁰⁵. Izvanbračna zajednica je, ukoliko su ispunjene zakonske pretpostavke, izjednačena s bračnom zajednicom¹⁰⁶.

Kod kruga nužnih nasljednika potrebno je razlikovati apsolutne od relativnih potencijalnih nužnih nasljednika. Među apsolutne nužne nasljednike ubrajamo ostaviteljeve potomke, uključujući i ostaviteljeve posvojenike i njihove potomke te njegovog bračnog druga. Ovi nasljednici su bezuvjetno nužni nasljednici budući da zakon ne traži neke posebne uvjete da bi ovi nasljednici stekli prava kao nužni nasljednici¹⁰⁷. U relativne nužne nasljednike ubrajamo ostaviteljeve roditelje, odnosno posvojitelje te ostale pretke (djedove i bake, pradjedove i prabake) pod uvjetom da su trajno nesposobni za rad i da nemaju nužnih sredstava za život¹⁰⁸. Novela 115 nije razlikovala apsolutne od relativnih nužnih nasljednika, ali je njome također

¹⁰⁰ Horvat, *op.cit.* u bilj. 12, str. 422.

¹⁰¹ Jakab, *op.cit.* u bilj. 26, str. 418.

¹⁰² ZN, čl. 84.

¹⁰³ Gavella, Belaj, *op.cit.* u bilj. 1, str. 228.

¹⁰⁴ ZN, čl. 70 st. 1.

¹⁰⁵ Gavella, Belaj, *op.cit.* u bilj. 1, str. 193.

¹⁰⁶ Obiteljski zakon, Narodne Novine, 103/15, 98/19, 47/2/, 49/23, čl. 11.

¹⁰⁷ Bulka, Z.: *Nasljeđivanje na temelju oporuke*, Hrvatska pravna revija, vol. 10, br. 12, 2010, str. 53-60, str. 57.

¹⁰⁸ ZN, čl. 69 st. 1, 2.

određeno kako su roditelji, djedovi i bake, odnosno pradjedovi i prabake zajedno sa potomcima ostavitelja nužni nasljednici te ne mogu biti mimoiđeni, odnosno lišeni nasljeđa u oporuci bez opravdana razloga¹⁰⁹.

4.3. Veličina i vrijednost nužnog dijela

Do Justinijana veličina nužnog dijela iznosila je jednu četvrtinu, no Novelom 18 nužni dio biva povećan na jednu polovinu¹¹⁰ te se njegov iznos u suvremenom hrvatskom pravu nije promijenio. Ali, veličina nužnog dijela ovisi o tome radi li se o apsolutnim ili relativnim potencijalnim nužnim nasljednicima. Ukoliko se radi o apsolutnim nužnim nasljednicima, nužni dio iznosi do jedne polovine zakonskog dijela, a u slučaju relativnih nužnih nasljednika ono iznosi do jedne trećine dijela subjektivnog nasljednog prava koji bi zbog ostaviteljeve smrti, stekli na temelju zakona da ga nasljeđuju po pravilima o zakonskom redu nasljeđivanja¹¹¹. U slučaju da oporučna raspolaganja ne prelaze navedenu granicu nužnoga dijela, ne mogu se smatrati prekomjernima te stoga ni nisu nedopuštena. Prelaskom navedene granice nužnom nasljedniku ne biva ostavljen dovoljan dio nasljednog prava (zajamčenu polovinu, odnosno trećinu) te tako on ima pravo na pobijanje, kako bi se nužno nasljedstvo svelo u granice dopuštenoga¹¹².

Vrijednost nužnog dijela čini vrijednost ostavine, ali ne njezina čista već obračunska vrijednost. Pri njezinu određivanju je potrebno u ostavinskom postupku popisati i procijeniti svu imovinu u trenutku smrti. Čistu vrijednost ostavine predstavlja vrijednost koju ostavina uistinu ima, dok se obračunska vrijednost određuje zajedno sa besplatnim pravnim raspolaganjima ostavitelja¹¹³. Ovdje se uzima u obzir sve čime je raspolagao u oporuci, sve njegove tražbine, čak i one koje je imao prema nekom nasljedniku, osim onih tražbina koje su očito nenaplative. Kako se ovakvo određivanje vrijednosti ostavine temelji na načelu pravičnosti, na jednakim je temeljima stvoren institut *collatio bonorum*, u hrvatskom pravu poznatiji samo kao *collatio*, gdje se u ostavinsku masu unosilo sve što je emancipirana osoba imala u trenutku smrti ostavitelja kako nasljednici *sui heredes* ne bi bili stavljeni u nepovoljniji položaj¹¹⁴. Od ovako

¹⁰⁹ Romac, *op.cit.* u bilj. 6, str. 443.

¹¹⁰ *Ibid.*, str. 443.

¹¹¹ ZN, čl. 70 st. 3.

¹¹² Gavella, Belaj, *op.cit.* u bilj. 1, str. 222.

¹¹³ *Ibid.*, str. 223.

¹¹⁴ Kačer, *op.cit.* u bilj. 39, str. 558.

izračunate vrijednosti zatim se moraju odbiti iznosi ostaviteljevih dugovanja u trenutku smrti, troškovi popisa i procjene imovine te trošak ostaviteljeva pokopa. Takvom iznosu se pribraja vrijednost svih darova koja je ostavitelj učinio prema jednom od zakonskih nasljednika, neovisno o tomu nasljeđuje li ostavitelja, te vrijednost darova učinjenih onim nasljednicima koji se odriču nasljedstva i konačno onih darova za koje je ostavitelj naredio da se ne uračunavaju nasljedniku u njegov nasljedni dio. Ovdje također obuhvaćamo i vrijednost darova učinjenih u zadnjoj godini ostaviteljeva života što ih je učinio drugim osobama koje nisu zakonski nasljednici. Neće se uzeti u obzir oni darovi učinjeni u općekorisne svrhe kao ni darovi koji se na temelju samog zakona ne uračunavaju nasljedniku u njegov nasljedni dio.

Odricanje od prava, odnosno oprost duga smatraju se također darom koji se pribraja vrijednosti ostavinske imovine kao i ono što je ostavitelj za života dao nasljedniku na ime nasljednog dijela radi osnivanja, proširenja kućanstva ili radi obavljanja zanimanja kao i svako drugo raspolaganje bez naknade.

Pri procjenjivanju vrijednosti dara uzima se vrijednost darovane stvari u času ostaviteljeve smrti a prema njezinu stanju u trenutku darovanja, dok se vrijednost ostavinske imovine utvrđuje ne u trenutku sačinjenja oporuke već u času smrti ostavitelja¹¹⁵.

4.4. Isključenje i lišenje nužnih nasljednika

Iznaslijeđenje nužnih nasljednika će u pravilu biti neopravdano, međutim, postoje određene situacije u kojima će ono biti opravdano. Ovdje razlikujemo opravdano isključenje nužnih nasljednika i opravdano lišenje nužnoga dijela.

“Opravdano isključenje nužnih nasljednika (*exhereditio nota causa*) predstavlja ono iznaslijeđenje kojim ostavitelj kažnjava osobu koja je njegov potencijalni nužni nasljednik za neke njene postupke, onemogućivši joj da ga naslijedi makar i kao nužni nasljednik”¹¹⁶. Isključenje može biti učinjeno potpuno ili djelomično¹¹⁷. Kako bi ostaviteljeva volja glede isključenja bila valjana, ona mora biti učinjena izričitim putem u oporuci, mora biti naveden objektivni razlog isključenja te taj razlog mora biti jedan od taksativno navedenih razloga

¹¹⁵ ZN, čl. 71-73.

¹¹⁶ Gavella, Belaj, *op.cit.* u bilj. 1, str. 225.

¹¹⁷ Klarić, Vedriš, *op.cit.* u bilj. 65, str. 759.

opravnog isključenja u ZN¹¹⁸. Neki od spomenutih razloga su: ukoliko se potencijalni nužni nasljednik teže ogriješio prema ostavitelju povredom neke svoje zakonske ili moralne obveze koja proizlazi iz njegova obiteljskog odnosa s ostaviteljem, ukoliko potencijalni nasljednik namjerno počini neko teže kazneno djelo prema ostavitelju, ostaviteljevom bračnom drugu, odnosno izvanbračnom drugu, djetetu ili roditelju, ukoliko potencijalni nužni nasljednik počini kazneno djelo protiv Republike Hrvatske ili vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, te ukoliko se potencijalni nasljednik oda neradu i nepoštenom životu. Do Justinijana, razlozi za isključenje nasljednika suci su prosuđivali na temelju slobodne ocjene, no Novelom 115 razlozi za isključenje su taksativno određeni¹¹⁹ te se osim određenih zastarjelih razloga ne razlikuju bitno od današnjih pozitivnopravnih razloga za isključenje.

Slučaj opravdanog lišenja nužnoga dijela (*exhereditio bona mente*) označava takvo inzasljeđenje određenog ostaviteljevog potomka kojim se omogućuje daljnjim ostaviteljevim potomcima da oni zbog ostaviteljeve smrti steknu ono što bi inače pripalo lišenome nužnom nasljedniku kao njegov nužni dio¹²⁰.

Ovakvo iznasljeđivanje, koje rimsko pravo nije poznavalo, nema za svrhu kažnjavanja nužnoga nasljednika, već služi za zaštitu interesa njegovih maloljetnih potomaka ili potomaka koji su nesposobni za rad i nemaju nužnih sredstava za život¹²¹. Pritom se pretpostavke, koje postoje na strani nužnog nasljednika (u ovom slučaju prezaduženost ili rasipništvo), utvrđuju u trenutku sastavljanja oporuke, a pretpostavke postojanja osoba o kojoj se nužni nasljednik dužan brinuti (maloljetno dijete ili unuk, odnosno potomak) ocjenjuju u trenutku smrti ostavitelja¹²².

Stjecanje nužnog nasljednog prava je, kako u rimsko doba, tako i u suvremeno, ovlaštenje, a nikako dužnost. Dakle, nužni nasljednik nema obvezu potraživati svoj nužni dio ukoliko to ne želi. U takvom slučaju na snazi ostaje ostaviteljeva oporuka, neovisno o tome je li povrijeđen nužni dio nužnog nasljednika ili ne¹²³. Kako je u rimskom pravu postojala *querella inofficiosi testamenti*, koja se koristila jedino kada nije bilo drugog pravnog sredstva za ostvarivanje prava na nužni dio¹²⁴, tako u našem suvremenom pravu nužni nasljednik ima za pravo podnijeti nasljednički zahtjev (nasljednička tužba) za utvrđenje svojeg nužnog nasljednog prava (i s time

¹¹⁸ ZN, čl. 85.

¹¹⁹ Romac, *op.cit.* u bilj. 6, str. 443.

¹²⁰ ZN, čl. 88.

¹²¹ Gavella, Belaj, *op.cit.* u bilj. 1, str. 226.

¹²² Bulka, *op.cit.* u bilj. 107, str. 58.

¹²³ Klarić, Vedriš, *op.cit.* u bilj. 65, str. 707.

¹²⁴ Romac, *op.cit.* u bilj. 13, str. 499.

povezano smanjenje oporuke) u ostavinskom postupku, a u slučaju da je to izostalo, nužni nasljednik bi isto mogao ishoditi putem parnice¹²⁵.

¹²⁵ Gavella, Belaj, *op.cit.* u bilj. 1, str. 234 *sq.*

5. ZAKLJUČAK

Imajući na umu suvremenu obitelj, stav je modernog prava kako je primjereno nužno nasljedno pravo dati vlastitim potomcima, posvojenicima i njihovim potomcima te tako i bračnom, odnosno izvanbračnom drugu. Slijedom dinamičnih aspekata povijesnog tijeka u današnje smo vrijeme svjedoci neprestanih i sve bržih promjena, ali obitelj ipak ostaje trajna konstanta i to neovisno o broju njenih članova i načinima njihove povezanosti. Takvo se razmišljanje kako iz moralnih razloga pa tako i iz obligatornih razloga prema članu vlastite obitelji reflektira u zakonskim normama gdje nužnom nasljedniku treba pripasti barem minimalni, nužni dio ostavine, iz razloga koji su se još iz doba rimskog prava zadržali do današnjeg vremena¹²⁶.

Apsolutna sloboda raspolaganja vlastitom imovinom žrtvovana je u svrhu instituta nužnog nasljeđivanja kako bi se ostvarila pravna sigurnost ostaviteljevih nužnih nasljednika. Već je spomenuto da nužno nasljeđivanje ne uživa apsolutnu snagu te će do njega doći u slučaju ispunjenja zakonskih pretpostavki.

Jasno je, naravno, da sama činjenica da je netko nužni nasljednik ostavitelja ne može značiti i automatsko pravo na dio ostaviteljeve ostavine. Pravni sustavi, kako u vrijeme vladavine rimskog prava, pa tako i u današnjim pozitivnopravnim sustavima, imaju na umu da nužni nasljednik iz opravdanih razloga ne može imati pravo na dio ostavine koju mu ostavitelj nije niti htio oporučiti u slučaju da je potencijalni nužni nasljednik toliko pronevjerio odnos između sebe i ostavitelja da ga ništa ne bi moglo povratiti u prijašnje stanje.

Shodno tomu, možemo zaključiti kako je ograničenje apsolutne slobode raspolaganja imovinom u relativno ravnopravnoj ravnoteži sa pravom na nužno nasljeđivanje. Sloboda raspolaganja ostavinom ograničena je u svrhu određene moralne obligacije prema članovima vlastite obitelji, dok pravilo o nužnom nasljeđivanju ne daju za pravo nasljednicima da se za života ostavitelja teško ogriješe naspram njega i neovisno o tomu naslijede dio njegove ostavine.

¹²⁶ Udovičić, B., *Zakonsko nasljeđivanje u rimskoj pravnoj tradiciji*, Paragraf, vol. 3, br. 1, 2019., str. 175-204, str. 201.

LITERATURA

Knjige i članci

Brune, C. M. : *The Origin and History of Succession in Roman Law*, Law Magazine and Review: A Quarterly Review Jurisprudence, vol. 36, br. 5, 1911., str. 429-445.

Bulka, Z.: *Nasljeđivanje na temelju oporuke*, Hrvatska pravna revija, vol. 10, br. 12, 2010, str. 53-60.

Gavella, N.; Belaj, V.: *Nasljedno pravo*, Narodne Novine, Zagreb, 2008.

Held, H.-R.: *Koncept imovine u rimskom pravu*, Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 65, br. 3-4., 2015., str. 556-577.

Horvat, M.: *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2008.

Horvat, M.; Petrak, M.: *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2022.

Jakab, E.: *Inheritance*, u: Plessis, P. du; Ando, C.; Tuori, K. (ur.): *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford University Press, Oxford, 2016., str. 498–509.

Johnston, D.: *Succession*, u: Johnston, D. (ur.): *The Cambridge Companion to Roman Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015., str. 199–212.

Kačer, B.: *Collatio bonorum*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, vol. 56, br. 3, 2019., str. 537-565.

Karakash, I., et al.: *Singular succession due to inheritance in ancient Roman law*, Amazonia Investiga, vol. 8, br. 22, 2019., str. 560-564.

Klarić, P.; Vedriš, M.: *Građansko pravo*, Narodne Novine, Zagreb, 2014.

Klasiček, D., *Nužni dio: u naturi ili u novcu?*, Zbornik Radova, vol. 47, br. 1, 2013., str. 351-370.

Lohsee, S.: *Passing Over and Disinheritance in the Days of the Ius Commune*, u: Reid, K.G.C.; De Waal, M.; Zimmermann, R. (ur.): *Comparative Succession Law Volume III: Mandatory Family Protection*, Oxford University Press, Oxford, 2020., str. 20-39.

Margetić, L.: *Perspektive znanstvenog istraživanja prapovijesnih tema*, Zbornik radova pravnog fakulteta u Splitu, vol. 43, br. 3-4, 2006., str. 323-330.

Radin, M.: *Fundamental Concepts of the Roman Law*, California Law Review, Inc., vol. 13, br. 3, 1925., str. 207-228.

Romac, A.: *Izvori rimskog prava*, Informator, Zagreb, 1973.

Romac, A.: *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1998.

Romac, A.: *Rječnik rimskog prava*, Informator, Zagreb, 1989.

Stipković, Z.: *O nekim promjenama u našem nasljednom pravu de lege ferenda*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 51, br. 1, 2001., str. 45-56.

Stein, P.: *Rimsko pravo i Europa Povijest jedne pravne kulture*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2007.

Udovičić, B.: *Zakonsko nasljeđivanje u rimskoj pravnoj tradiciji*, Paragraf, vol 3., br. 1, 2019., str. 175-204.

Vidaković, I.: *Utjecaj Justinijanove reforme nužnog nasljednog prava na suvremeno nužno nasljedno pravo Republike Hrvatske*, Paragraf, vol 3, br. 1, 2019., str. 205-226.

Vidaković Mukić, M.: *Opći pravni rječnik*, Narodne Novine, Zagreb, 2015.

Zatucki, M.: *Attempts to Harmonize the Inheritance Law in Europe: Past, Present and the Future*, Iowa Law Review, vol. 103., br. 5, 2018., str. 2317-2342, str. 2319.

Zimmermann, R.: *Protection against Being Passed Over or Disinherited in Roman Law*, u: Reid, K.G.C.; De Waal, M.; Zimmermann, R. (ur): *Comparative Succession Law Volume III: Mandatory Family Protection*, Oxford University Press, Oxford, 2020., str. 1-20.

Propisi

Obiteljski zakon, Narodne Novine, 103/15, 98/19, 47/2/, 49/23

Ustav Republike Hrvatske, Narodne Novine, 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14

Zakon o nasljeđivanju, Narodne Novine, 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, 33/15, 14/19